

מחקר משתתף ומחקר מכיל בחינוך

דיתה פישל*

<https://doi.org/10.54301/KIBH9276>

מילות מפתח: מחקר משתתף, מחקר מכיל, הכלה

הנחקרים-המשתתפים, כגון מחקר עצמי ומחקר פעולה, שבו החוקרים עוסקים בעשייתם המקצועית או באירוע אישי מחייהם. עם זאת, ברוב הגישות, גם במחקר האיכותי, המשתתפים אינם שותפים לתהליך המחקר, למעט בשלב איסוף הנתונים.

מחקר מכיל (Inclusive research) הוא ז'אנר חדש יחסית. נינד (Nind, 2014) מגדירה מחקר מכיל כ"מחקר המקיף טווח של גישות ושיטות שניתן להתייחס אליהן כמשתפות, בהקשר לראיית המשתתפים כשותפים" (Nind, 2014, p.1), כשהשותפות מוגדרת באמצעות מגוון אפשרויות, כגון מחקר עמיתים, מחקר קהילתי, מחקר ילידי, אקטיביסטי-פעיל, חברתי ועוד. ישנם גופי מחקר חברתיים המעודדים גישה זו, כגון גוף העוסק בשיתוף פעולה בין-לאומי למחקר משתתף בתחומי הבריאות (The International Collaboration for Participatory Health Research, ICPHR, 2013).

המשתתף לכל האפשרויות האלו הוא ראיית המשתתפים שותפים פעילים בתהליך המחקר, שמשמיעים את קולם לאורך המחקר ולעיתים משתתפים גם בתהליכי עיבוד וכתובה. גישה זו מעודדת ריבוי דעות, מעצימה את המשתתפים, מעשירה את המחקר עצמו, ובעיקר, כשהמשתתפים במחקר אינם בעלי ידע בביצוע ובכתיבת מחקר או שייכים לקבוצה מוחלשת, ניתנת להם ההזדמנות לחוות תהליך מחקר ולתרום לו באמצעות שיתוף החוקרים וקהל הקוראים בנקודת מבטם. החוקרים זוכים לשותפות שעשויה לתרום נקודות מבט שנעלמו מהם במהלך ביצוע המחקר גם בשל נטיות ודעות אישיות המשפיעות על החוקרים.

מחקר מכיל ומשתתף יכול לשנות את הדינמיקה בין החוקר למשתתפים, בכך שהוא מחקר "עם" ו"למען" אנשים (Griffiths, 1998), לעומת מחקר 'על' אנשים. דוגמה לכך הם מחקרים שנעשו בשיתוף אנשים בעלי מוגבלות קוגניטיבית (Walmsley, 2003; Johnson & Walmsley et al., 2018).

מחקר מכיל ומשתתף כמושג התפתח והשתנה לאורך השנים. וולמסלי (Walmsley, 2015) מתאר את התנסותו עם מחקר מכיל לאורך השנים, מתחילת שנות התשעים, וטוען שהוא נועד לאמץ גישות מחקר משתפות ומשחררות (emancipatory) עם אנשים בעלי לקויות למידה ומוגבלות קוגניטיבית (Walmsley, 2001). בהמשך, המושג יושם בעבודה עם ילדים, עם אנשים צעירים, עם אנשים מבוגרים ועם שורדים של מערכת בריאות הנפש (Nind, 2014).

'מחקר משתתף' (participatory research) ו'מחקר מכיל' (inclusive research) הם מונחים דומים החולקים גישה הרואה בנחקרים שותפי מחקר במגוון דרכים תוך מתן אפשרות להשמיע את קולם בשלבים שונים של המחקר, לדוגמה: לגבי אופן איסוף הנתונים, בחירת כלים ודרכי ניתוח, פירוש הממצאים וכתובת דוח המחקר (Nind, 2017). גישה זו נחשבה למקובלת עבור לומדים בעלי קשיים ומוגבלויות, אך היא נתפסת היום יותר כגישה שמקדמת ומועילה לכלל התלמידים, חוקרים ואנשי חינוך, והיא מהווה חלק ממאפייני הכלה חינוכית (Unesco, 2017). הנושא נמצא בתהליכי יישום גם במחקר שאינו עוסק בחינוך, המתייחס למשתתפים בוגרים, לרוב אנשים שאינם עוסקים במחקר, אך הנושא הנחקר נוגע להם (Vaughn & Jacquez, 2020).

המחקר המסורתי, בעיקר הכמותי, מתאפיין בביצוע מחקר באמצעות חוקרים בעלי ידע בתחום הדעת הנחקר תוך שימוש בשיטות מחקר מקובלות ובכתיבה אקדמית. ברוב המחקרים הכמותיים המשתתפים, גם כשהם בעלי ידע בתחום הנחקר, אינם שותפים בתהליכי החקר. כלומר, ישנה הבחנה ברורה בין החוקרים למשתתפים. הדבר בא לידי ביטוי בכך שהמשתתפים מבצעים תהליך מוגדר מראש ואינם חשופים או שותפים לתהליך החקר עצמו, כגון בחירת כלי מחקר ופיתוחם, חשיפה לנתונים שנאספים, בחינת ובחירת תהליכי עיבוד, הסקת מסקנות מן הממצאים וכדומה. לרוב, המשתתפים אינם יכולים להשמיע את קולם בנושא, גם כשקולם רלוונטי, אלא אם החוקרים מאפשרים זאת באמצעות תכנון כלי המחקר, שלבי העיבוד וכתובת דוח המחקר.

במחקר איכותי/איכותני, יש יותר אפשרויות לשיתוף

* ד"ר דיתה פישל היא מרצה בכירה, מדריכה פדגוגית ומנחת פרויקטים בחינוך המיוחד; מרצה בתואר השני בתחום הפסיכולוגיה ההתפתחותית וההכלה בחינוך, ומנחה פרויקטים בתואר שני בתוכניות ייעוץ חינוכי, חינוך גופני והגיל הרך; חוקרת במכללת קיי בתחום הכשרת מורים.

למחקר מכיל/משתתף שלושה מאפיינים:

1. מאפשר שיתוף של אנשים שאינם בעלי ידע מחקרי, גם אם הם לא יזמו את המחקר;
 2. מאפשר למשתתפים ולא רק לחוקרים להיחשף לתהליכים ולתוצאות של מחקר ולהשפיע עליהם;
 3. מספק תוצרים נגישים, כלומר תוצאות שמגוון רחב של אנשים יכול להתייחס אליהם (Walmsley and Johnson, 2003).
- מחקר מכיל ומשתתף ניתן להמשגה וליישום על פני רצף. בקצהו האחד - המחקר המסורתי, שחוקרים מובילים אותו, ובקצהו הנגדי - מחקר הנותן כוח למשתתפים, ובו אנשים חסרי ידע פורמלי במחקר שותפים להחלטות. ישנם מחקרים מכילים/משתתפים שבהם אנשים חסרי ידע במחקר משמשים כיועצים או כחברים בקבוצת מחקר - בשיתוף עם חוקרים מיומנים.

דוגמה למחקר מכיל ומשתתף הוא מחקרם של סטרנובה ועמיתים (Stmadová et al., 2018) בשיתוף אנשים בעלי מוגבלות קוגניטיבית. שאלת המחקר הייתה - מתי מוסיף מחקר משתתף ערך לנושא הנחקר? החוקרים טוענים שמחקר מכיל עוזר לזהות, לחזק ובעיקר להציג את תרומת האנשים בעלי המוגבלות הקוגניטיבית להבנת נושאים הקשורים למוגבלות ולשיפור חיי המשתתפים במחקר.

טווח האפשרויות למעורבות משתתפים במחקר מכיל ומשתתף

קיימות ארבע אפשרויות למחקר מכיל ומשתתף:

1. מחקר שמובילים חוקרים בעלי רקע אקדמי/מחקרי
2. מחקר שבו אנשים חסרי רקע במחקר (lay people) משמשים כיועצים במחקר
3. מחקר שבו אנשים חסרי רקע במחקר עובדים בשיתוף עם חוקרים בעלי הרקע במחקר
4. מחקר שבו אנשים חסרי רקע במחקר מובילים את המחקר.

בערך זה בחרתי להתמקד במחקר מכיל/משתתף בחינוך. המטרה לשותף במחקר - בשלביו השונים, חוקרים; תלמידים בגילים שונים ממסגרות חינוך שונות, בעלי מגוון רחב של יכולות ואנשי חינוך.

מחקר מכיל ומשתתף בחינוך מתייחס למגוון רחב של נושאים, כגון דרכי הכלה ושיתוף של תלמידים (Lemmer et al., 2021), והוא עוסק בנושאים הקשורים להכלה בחינוך ובחינת עשייתם של ילדים בתהליכים חברתיים - עם בני גילם ועם מבוגרים. הנושא נחקר באמצעות מחקר מכיל/משתתף, שנשמך על עשייתן של אוגור ונינד (Unger, 2014; Nind, 2018).

מאפייני מחקר זה בחינוך:

- ילדים ואנשי חינוך שאינם חוקרים מקבלים תמיכה ואפשרות להשתתף באופן פעיל בתהליכי מחקר ובקבלת החלטות כשותפים בעלי סמכות.
- במהלך הליך המחקר מתקיים דיאלוג העשוי לחשוף את דרכי הידיעה והתובנות של ילדים ומבוגרים (Nind, 2018).
- מחקר מכיל או משתתף יכול להיות גם אמצעי הוראה ולמידה העשוי לקדם תהליכי חשיבה של ילדים ומבוגרים. תוך הרחבת ההתייחסות ומתן תמיכה למגוון נקודות מבט.
- קידום נקודת מבט סובלנית ומכבדת, המאפשרת הבעת דעות מצד כל המשתתפים.
- עשוי לתרום לתחושת השייכות של ילדים (Slee, 2019) ולמוכנותם להשקיע בנושאים - לא רק מתוך אילוץ.

דוגמה ליישום גישה זו היא מחקרן של למר ועמיתים (Lemmer et al., 2021), שהתנהל במספר בתי ספר בדרום גרמניה וכלל ילדים בכיתות א'-ד', מורים וחוקרים. תהליך איסוף הנתונים נעשה באמצעות דרכי מחקר מגוונות, כגון הפקת תמונות, ראיונות תוך כדי הליכה וקבוצות דיון. במהלך ביצוע מהלכים אלו הפכו נקודות המבט של המורים והתלמידים לברורים יותר, ונעשתה עבודה רפלקטיבית מתמשכת בתהליך החקר (Köpfer, Lemmer & Reißler 2020). נקודות המבט של כלל המשתתפים באו לידי ביטוי בעיבוד נתוני המחקר.

מחקר מכיל ומשתתף אחר הוא מחקרם של מסיאו ואיינסקו (Messiou & Ainscow, 2020), העוסק במחקר מתמשך (לאורך עשרים שנה) בבתי ספר באירופה. במחקר זה מורים ותלמידים חקרו אפשרויות של שיפור שיעורים במטרה לקדם הכלה בבית ספרם. איסוף הנתונים נעשה באמצעות שיחות בין תלמידים, צילום שיעורים ודיון בהם עם מורים ותלמידים. במהלך המחקר התלמידים לומדים שיטות מחקר ומיישמים אותן, המורים שומעים נקודות מבט שלא הכירו קודם וכולם דנים באפשרויות לקידום נושא המחקר. הנושא המרכזי במחקר היה ראיית המגוון כמשאב, נושא מרכזי בחינוך מכיל. המורים והתלמידים אספו נתונים שנועדו להציג מצבי הוראה ולמידה מגוונים המתרחשים בשיעורים, ודנו באפשרויות להיעזר במגוון כדי לשפר את השיעורים. אחת המסקנות של המחקר היא שתהליך החקר יצר עבור המורים והתלמידים הזדמנות לדון ולהציע הצעות מעשיות לתהליכים שלרוב אינם נתונים לשיקול דעתם של המורים והתלמידים.

דוגמאות אלו הן חלק מהאפשרויות שהמחקר המכיל/המשתתף מזמן. אפשרות נוספת, שאציג במאמר אחר, היא התמקדות בדרכי שיתוף בין מורים/מרצים וסטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה בביצוע עבודות מחקר בגישה זו, ובהן המורים/המרצים

Slee, R. (2019). Belonging in an Age of Exclusion. *International Journal of Inclusive Education*, 23(9): 909-922. <https://doi.org/10.1080/13603116.2019.1602366>

Strnadová, I., K. Johnson and J. Walmsley. (2018). But if You're Afraid of Things, How are You Meant to Belong? What Belonging Means to People with Intellectual Disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 31(6): 1091-1102. <https://doi.org/10.1111/jar.12469>

UNESCO, (2017) *A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education*. UNESCO.

Unger, H. v. (2014). Partizipative Forschung [Participative Research]. Wiesbaden: VS Verlag. Veck, W. 2009. "Listening to Include." *International Journal of Inclusive Education*, 13(2): 141-155. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-01290-8>

Vaughn, L. M., & Jacquez, F. (2020). Participatory Research Methods – Choice Points in the Research Process. *Journal of Participatory Research Methods*, 1(1), 13244. <https://doi.org/10.35844/001c.13244>

Walmsley, J. (2001). "Normalisation, Emancipatory Research and Inclusive Research in Learning Disability." *Disability and Society*, 16(2): 187-205. <https://doi.org/10.1080/09687590120035807>

Walmsley, J., and K. Johnson. (2003). *Inclusive Research with People with Learning Disabilities. Past, Present and Futures*. Jessica Kingsley.

Walmsley, J. (2015). An Introduction to Inclusive Research. <https://www.oups.org.uk/methods-articles/an-introduction-to-inclusive-research>. <https://doi.org/10.23912/978-1-910158-36-4-3358>

Walmsley, J., Stradnova, I. & Johnson, K. (2018). The added value of inclusive research. *Journal of applied research in intellectual disability*, 31(5), 751-759.

Wilkinson, C., & Wilkinson, S. (2018). Principles of participatory research. In *Being participatory: Researching with children and young people* (pp. 15-35). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-71228-4_2

הם לא רק מנחים אלא גם חוקרים ומשתתפים פעילים עם הסטודנטים.

וילקנסון (Wilkinson & 2018, Wilkinson) מציע חמישה דגשים לביצוע מחקר מכיל או משתתף:

1. מחקר מכיל או משתתף הוא תהליך למידה הדדי. חוקרים חייבים להפוך לשותפי למידה (co-learners) בעולמם של ילדים, של אנשים צעירים ובחיי היומיום של אנשים.
 2. שותפי הפרויקט חייבים להסכים למשימות, למטרות ולתוצאות של מחקר מכיל/משתתף כבר בתחילתו.
 3. המשמעות של 'משתתפים' ב'מחקר מכיל ומשתף' חייב להיקבע במשא ומתן עם הילדים / האנשים הצעירים במחקר.
 4. מחקר מכיל ומשתף אינו לבטל הבדלי כוח (כגון מעמד המורה/הגננת לעומת התלמידים) אלא לצמצם אותם.
 5. שיתוף בתהליכי המחקר מאפשר התייחסות לדילמות במחקר מכיל/משתתף ותורם ללמידה.
- לסיכום, מחקר מכיל ומשתתף יכול להוות נקודת מפנה בתהליכי הוראה ולמידה עבור מורים ותלמידים ויחסי מורה-תלמיד.

המקורות

Griffiths, M. (1998). *Educational Research for Social Justice*. Open University Press.

International Collaboration for Participatory Health Research (ICPHR). (2013) Position Paper 1: What is Participatory Health Research? Version: Mai 2013. Berlin: *International Collaboration for Participatory Health Research*.

Köpfer, A., Lemmer, K. & Rißler, G. (2020). Zwischen Fremd- und Selbstbestimmung – Raumnutzung von Rückzugsräumen durch Schüler*innen in inklusionsorientierten Schulen [Between autonomy and control – students' appropriation of space in retreat spaces in inclusive schools]. *Gemeinsam Leben. Zeitschrift für Inklusion* 28 (2), 68-76.

Lemmer, K., Köpfer, A., & Nind, M. (2021). *Spaces for belonging in inclusive research*. ECER, 2021. <https://eera-ecer.de/ecer-programmes/conference/26/contribution/50413>

Messiou, K., & Aimsow, M. (2020). Inclusive Inquiry: student-teacher dialogue as a means of promoting inclusion in schools. *British Educational Research Journal*, 46(3), 1-20. https://thestaffcollege.uk/wp-content/uploads/2020/03/Inclusive-inquiry-paper- BERJ_2020.pdf

Nind, M. (2017). The practical wisdom of inclusive research. *Qualitative research*, 17(3), 278-288. <https://doi.org/10.1177/1468794117708123>

Nind, M. (2018). Thinking inclusively, acting inclusively, researching inclusively. *REACH Journal of Special Needs Education in Ireland*, 32(1), 2-10.